

ધોરણ : 7

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - 4

મધ્યયુગન સ્થાપત્યો, શહેરો,

વેપારી અને કારીગરો

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 નીચે આપેલ વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધીને
સાચો ઉત્તર લખો.

- (1) દિલ્લી સલ્તનતના આ સમયગાળામાં, મસ્ઝિદ, મકબરા અને
રોજ એમ ત્રણ સ્થાપત્યોની _____ શૈલી પ્રમુખ હતી.
- (A) ઇસ્લામ
- (B) નાગર
- (C) સલ્તનત
- (D) આરબ

(2) आग्रा : _____ बाग, कश्मीर : _____ बाग

(A) लाल

(B) निशांत

(C) आरम

(D) शालीमार

(3) મુંબઈ _____ મંદિર, તાંજોર _____ મંદિર

(A) રાજરાજેશ્વર

(B) એલિફન્ટાની ગુફા

(C) રથ

(D) સુવર્ણ

(4) વલ્ડ હેરિટેજ સાઇટનો દરજો પ્રાપ્ત કરનાર સ્થાપત્ય.

(A) અડી-કડી વાવ

(B) રાણીની વાવ

(C) કંકરિયા તળાવ

(D) રૂડાદેવીની વાવ

(5) બારીઓમાં વિશિષ્ટ પ્રકારની જળીઓની કોતરણી

ધરાવનાર _____.

(A) સીટી સૈયદની જળી

(B) જમા મર્ઝિદ

(C) ડલોઈનો કિલ્લો

(D) ધોળકાની મર્ઝિદ

પ્રશ્ન : 2 નીચેના પ્રશ્નોના ટૂકમાં ઉત્તર આપો.

(1) સ્થાપત્ય એટલે શું ?

✓ સ્થાપત્ય માટે શિલ્પશાસ્ક શબ્દ પણ વપરાય છે.
સ્થાપત્યનો સરળ અર્થ બાંધકામ એવો થાય છે. મકાનો,
નગરો, ફૂવાઓ, કિલ્લાઓ, મિનારાઓ, સ્મારકો, સ્તંભો,
મંદિરો, મસ્જિદો, મકબરાઓ, વાવ વગેરેના બાંધકામને
“સ્થાપત્ય” કહે છે.

(2) રાજ્યસ્થાનની કઈ-કઈ ચિત્રશૈલીઓ સુવિખ્યાત
હતી ?

✓ રાજ્યસ્થાનની મેવાડ, જથપુર, મારવાડ, કોટા
વગેરે ચિત્રશૈલીઓ સુવિખ્યાત હતી.

(3) હમ્પીને કઈ બાબતો દ્વારા હુંજરકલા તથા વેપાર-વાણિજ્યનું

કેન્દ્ર ગણી શકાય ?

✓ હમ્પીને આ બે બાબતો દ્વારા હુંજરકલા અને વેપાર વાણિજ્યનું

કેન્દ્ર ગણી શકાય :

✓ (1) વિજયનગરના સામ્રાજ્યના પાટનગર શહેર હમ્પીમાંથી

સુતરાઉ કાપડ, રેશમી કાપડ અને મસાલા સહિતની

ચીજવસ્તુઓની યુરોપના દેશોમાં નિકાસ થતી હતી.

✓ (2) હમ્પીમાંથી ત્રણ પ્રકારના સોનાના સિક્કાઓ મળી આવ્યા છે.

(4) મુધલયુગના સ્થાપત્યકલાનાં નામ લખો.

- ✓ મુધલયુગની સ્થાપત્યકલાનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે.
- ✓(1) મુધલકાલીન સ્થાપત્યના શ્રેષ્ઠ નમૂનારૂપ દિલ્લીમાં આવેલો
હુમાયુનો મકબરો (કબર),
- ✓(2) મુધલ સમ્રાટ અકબરે આગરામાં બંધાવેલ વિશાળ કિલ્લો,
- ✓(3) ઇતેહપુર સિકીમાં અકબરે બંધાવેલ બુલંદ દરવાજો,
બીરબલનો મહેલ, જોધાબાઈનો મહેલ, પંચમહલ, શેખ સલીમ
ચિશ્તીનો મકબરો, જમા માસ્ઝિદ વગેરે મુખ્ય છે.

- ✓(4) શેરશાહનો સાસારામનો મકબરો,
- ✓(5) મુઘલ સ્થાપત્ય કલાના સર્વોચ્ચ શિખરરૂપ શાહજહાંએ આગરામાં યમુના નદીના કિનારે બંધાવેલ તાજમહાલ.
- ✓(6) શાહજહાંએ દિલ્લીમાં બંધાવેલ સુપ્રતિક્ષ લાલ કિલ્લો. આ કિલ્લામાં તેણે દીવાન- એ-આમ, દીવાન એ-ખાસ અને રંગમહેલ જેવી મનોહર ઇમારતો બંધાવી હતી.

પ્રશ્ન : 3 વિધાનો સાચાં છે કે ખોટાં તે જણાવો.

(1) રાણીની વાવ સોલંકીયુગ દરમિયાન બંધાવેલી

હતી.

(2) રાજરાજેશ્વર મંદિર શીખ સંપ્રદાયનું શ્રેષ્ઠતમું

સ્થાપત્ય છે.

(3) ઉપરકોટનું મૂળ નામ ઇલ્વફુર્ગ હતું.

(4) દુનિયામાં એક જ જગ્યાએ પહાડ પર સૌથી વધારે

મંદિર હોય તેવું સ્થળ એટલે પાવાપુરી.

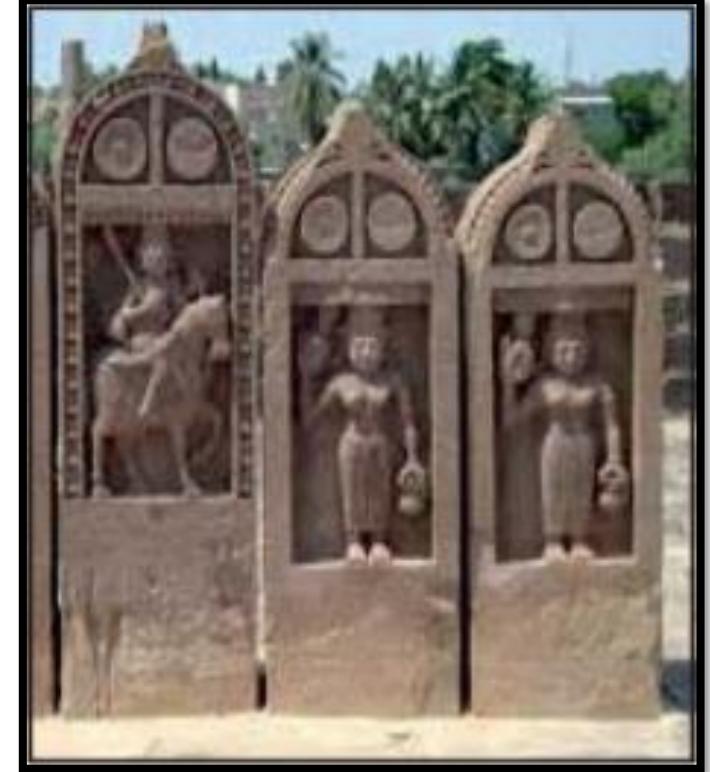
(5) ગુજરાતમાં કચ્છ અને કાઠિયાવાડમાં પાણિયાઓની

પરંપરા આજે પણ જીવંત છે.

પ્રશ્ન : 4(અ) ટૂંક નોંધ લખો.

(1) પાળિયા

✓ ગુજરાતનાં સ્થાપત્યોમાં પાળિયાનું એક વિશિષ્ટ સ્થાન છે. તે ગુજરાતનું અજોડ સ્થાપત્ય છે. કુશમનો સામે પાળ થઈ ઉલ્લબ્ધ રહી યુદ્ધમાં શહીદ થનાર વીરપુરુષની યાદમાં જે સ્મારક કે ખાંખી ઉલ્લબ્ધી કરવામાં આવે છે તેને “પાળિયા” કહેવામાં આવે છે.

✓ જે નીડર સ્થીઓએ જોહર કર્યું હોય કે તે સતી થઈ હોય તો તેમના પણ પાળિયા બનાવવામાં આવે છે તેને “સતીના પાળિયા” કહેવામાં આવે છે. દરેક પાળિયાની સાથે કોઈ વીરપુરુષની બલિદાનની ગાથા જોડાવેલી હોય છે. યોજાનો પાળિયો મોટા ભાગે તેના યુદ્ધસ્થળ કે મૃત્યુના સ્થળે બાંધવામાં આવે છે. પાળિયાની વર્ષમાં તેની મૃત્યુતિથિ પ્રમાણે પૂજા અર્ચના કરવામાં આવે છે. પાળિયાના સ્થળે મેળો પણ યોજતો હોય છે, લોકો પાળિયાને સિંફોની લગાવીને એ વીરપુરુષના બલિદાનને બીરદાવે છે. ગુજરાતમાં પાળિયાનાં શ્રેષ્ઠતમ ઉદાહરણોમાં જમનગર પાસે ભૂચર મોરીનો સૂરજ કુંવરબાના પાળિયાનો અને સોમનાથ મંદિર પાસે હમીરજી ગોહિલના પાળિયાનો સમાવેશ થાય છે.

(2) મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર

✓ મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર ઉત્તર ગુજરાતમાં
મહેસાણાના મોઢેરા ખાતે આવેલું છ. તે
ઈ.સ. 1026 માં લીમદેવ સોલંકી પ્રથમના
શાસન કાળ દરમિયાન બાંધવામાં આવ્યું
હતું. આ મંદિરનું પ્રવેશદ્વાર પૂર્વ દિશામાં છ.

✓ તેથી વહેલી સવારે સૂર્ય ઉગે ત્યારે તેનાં કિરણો સીધાં ગર્ભગૃહમાં પ્રવેશીને સૂર્યપ્રતિમાના મુગાટની મધ્યમાં રહેલા મણિ પર પડતાં સમગ્ર મંદિર પ્રકાશપુંજથી ઝળહળી ઊઠું હશે. પરિણામે સમગ્ર વાતાવરણમાં દિવ્યતા પ્રગટતી હશે. આ મંદિરના ગર્ભગૃહની બહાર સૂર્યની 12 કિવિધ મૂર્તિઓ અંકિત શયેલી આજે પણ જોઈ શકાય છે. સૂર્યમંદિરની બહારના વિશાળ જળકુંડની ચારે દિશાએ નાનાં નાનાં કુલ 108 મંદિરો (દેરીઓ) આવેલાં છે. તેમાં સવાર - સાંજ પ્રગટાવવામાં આવતી દીપમાલાને લીધે નથનરમ્ય દશ્ય સર્જાય છે. (મોઢેરાનું સૂર્યમંદિર તેની કલાત્મક સ્થાપત્યરચના અને શિલ્પ સમૃદ્ધિને કારણે આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ ધરાવે છે.)

(3) રાણકી વાવ

✓ સોલંકી રાજ ભીમદેવ પ્રથમનાં
રાણી ઉદ્યમતિએ પાટણ શહેરની
પ્રજાને પાણી પૂરું પાડવા માટે
વાવ બંધાવી હતી, જે રાણીની
(રાણકી) વાવના નામે વિશ્વપ્રસિદ્ધ
છ. આ વાવ શિલ્પ - સ્થાપત્યનો
અજોડ નમૂનો છ.

✓ સાત માટની રાણીની વાવ એક અજાયબી સમાન છે. વાવના સાત
માટના દરેક પથ્થર ઉપર બારીક અને સુંદર નકશીકામ થયેલું છે.
વાવના સાત ઝર્ખા છે. દરેક ઝર્ખામાં વિષ્ણુ ભગવાન બિરાજમાન
થયેલા જોઈ શકાય છે. વાવમાં ભગવાન દશાવતારની સુંદર મૂર્તિ છે.
આ ઉપરાંત, અનેક દેવીદેવતાઓ, અખ્સરાઓ અને સામાજિક
જીવનનાં દર્શયોને પથ્થરો પર કંડારવામાં આવેલ છે. ખરેખર, રાણીની
વાવ એ પથ્થરમાં કંડારેલું માનવસૌદર્યનું મહાકાવ્ય છે. ઈ.સ. 2014
માં યુનેસ્કોએ રાણીની (રાણકી) વાવને વર્ક હેરિટેજ સાઇટ (વૈશ્વિક
વારસાનું સ્થળ) નો દરજો આપ્યો છે.

(4) મુઘલ સ્થાપત્યકલા

✓ મુઘલ સ્થાપત્યકલા વિરિષ્ટ
પ્રકારની હતી.

(1) દિલ્લીમાં આવેલો હુમાયુનો
મકબરો (કબર) મુઘલકાલીન
સ્થાપત્યકલાનો શ્રેષ્ઠ
નમૂનો છે.

- ✓ (2) મુઘલ બાદશાહ અકબરે આગરામાં વિશાળ કિલ્ટો બંધાવ્યો હતો. તેણે આગરાથી 36 કિલોમીટર દૂર ફટેહપુર સિકી નગર વસાવી તેમાં બુલંદ દરવાજો, બીરબલનો મહેલ, જોધાબાઈનો મહેલ, પંચમહલ, શૈખ સલીમ ચિશ્તી મકબરો, જામી મસ્જિદ જેવાં બંધકામો કરાવ્યા હતા.
- ✓ (3) શેરશાહનો સાસારામનો મકબરો એ નોંધપાત્ર મુઘલકાલીન સ્થાપત્ય છે.

(4) ઇ.સ. 1630 માં અવસાન પામેલી પોતાની બેગમ

મુમતાજમહલની યાદમાં શાહજહાંએ આગરામાં

યમુના નદીના કિનારે ભવ્ય “તાજમહલ” બંધાવ્યો

હતો. દુનિયાના અદ્વિતીય મકબરાઓમાં તેની ગણના

થાય છે. તાજમહલ વિશ્વની સાત અજાયબીઓ

પૈકીની એક છે. તે મુઘલ સ્થાપત્યનું ઉત્કૃષ્ટ સર્જન

છે. અદ્ભૂત સૌંદર્ય ધરાવતો તાજમહલ મુઘલ

સ્થાપત્યકલાના વારસાનું ગૌરવ છે. તે દેશ-વિદેશના

પ્રવાસીઓના અનહં ખાકશણનું કેન્દ્ર છે.

(5) શાહજહાંએ દિલ્લીમાં ઈ.સ. 1638 માં
લાલ કિલ્લો બંધાવ્યો હતો. મુઘલશૈલીમાં
બનેલા આ કિલ્લામાં લાલ પણ્ણરનો
ઉપયોગ થયેલો છે. શાહજહાંએ આ
કિલ્લાની અંદર પોતાના નામ પરથી
“શાહજહાંનાબાદ” નામનું નગર વસાવ્યું
હતું.

- ✓ તેમાં તેણે દીવાન-એ-આમ, દીવાન-એ-ખાસ, રંગમહેલ, મુમતાજનો શીરશમહેલ વગેરે મનોહર ઇમારતો બંધાવી હતી.
- ✓ દીવાન-એ-ખાસ ઇમારતને સોના-ચાંદી અને કીમતી પણ્ણરોશી સજાવવામાં આવી છે. શાહજહાંએ દીવાન-એ- ખાસમાં બેસવા માટે સોનાનું કલાત્મક “મયૂરાસન” બનાવડાવ્યું હતું.
- ✓ દિલ્લીનો લાલ કિલ્લો મુઘલ સ્થાપત્યકલાની અદ્ભૂત અને ઉત્કૃષ્ટ ઇમારત છે. દર વર્ષે 15 ઓગસ્ટના રાષ્ટ્રીય તહેવારના દિવસે ભારત સરકાર તરફથી લાલ કિલ્લા પરથી ધ્વજવંદન કરવામાં આવે છે.

✓ (6) ઓરંગાઝે પોતાની પત્નીની યાદમાં
ઓરંગાબાદમાં રાબિયા-૩૬-દીરાનનો મકબરો
બનાવ્યો હતો, જે તાજમહાલ જેટલો જુ કલાત્મક
છ.

THANKS

FOR WATCHING